

Dr hab. Elżbieta Zuzańska-Żyśko
Katedra Geografii Ekonomicznej
Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytet Śląski
41-200 Sosnowiec ul. Będzińska 60

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Małgorzaty Surmacz-Wybrańczyk
pt. **Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich województwa
śląskiego: uwarunkowania, kierunki, perspektywy**

Promotor: dr hab. Maria Soja
(Uniwersytet Jagielloński)

Recenzowana rozprawa doktorska jest usytuowana w studiach wiejskich poświęconych problematyce rozwoju społeczno-gospodarczego województwa śląskiego. Studia wiejskie mają dosyć długą tradycję badawczą, którą Doktorantka naświetliła w rozdziale drugim, wskazując różnorodność nurtów rozpatrywanego problemu i jego wieloaspektowość. Ta problematyka stanowi ważne zagadnienie w ostatniej dekadzie, zwłaszcza w regionie śląskim, albowiem obszary wiejskie stały się nie tylko rezerwuarem wolnej przestrzeni, mniej zagospodarowanej i o atrakcyjnej rencie gruntowej ale przede wszystkim ważnym elementem zrównoważonego rozwoju. Obszary wiejskie w województwie śląskim i ich uwarunkowania rozwoju w kontekście najbliższych dziesięcioleci są zatem niezwykle ważnym problemem badawczym. Można nawet stwierdzić, że niedostatecznie zbadanym w związku z koncentracją uwagi naukowców na miastach, które tworzą w tym regionie złożone zespoły miejskie, jak np. konurbację górnośląską.

Niewątpliwie zachętą do podjęcia tego typu studiów są ogromne przeobrażenia jakie zaszły w Polsce w związku z transformacją systemową, która ukazała atrakcyjność obszarów wiejskich do zamieszkania, jednocześnie ukazując szereg problemów do rozwiązania. Zatem podjęty temat w rozprawie doktorskiej pt. „Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich województwa śląskiego: uwarunkowania, kierunki, perspektywy” wydaje się być bardzo aktualny i w pełni uzasadniony w sensie naukowym.

Trzeba podkreślić, że to złożone przedsięwzięcie badawcze było dużym wyzwaniem. Recenzowana praca obejmuje 191 stron, w tym wykaz 167 pozycji literatury oraz 28 tabel i 36 rycin. Autorka w sposób czytelny przedstawiła cele badawcze i ich uzasadnienie, logicznie przeprowadziła całe postępowanie badawcze, opisując zebrane wyniki badań.

Rozprawę Pani mgr Małgorzaty Surmacz-Wybrańczyk można ocenić w czterech aspektach: teoretyczno-metodologicznym, metodycznym, empiryczno-poznawczym i aplikacyjnym.

Teoretyczno-metodologiczny aspekt rozprawy

W płaszczyźnie teoretyczno-metodologicznej opiniowana praca cechuje się czytelną konstrukcją. Składa się z siedmiu rozdziałów, które stanowią logiczną całość. W pracy przedstawiono cel główny, poznawczy, aplikacyjny i metodyczny.

Założony główny cel pracy (s. 5), którym jest określenie i ocena kierunków oraz perspektyw rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w kontekście przestrzennego zróżnicowania jego głównych uwarunkowań (czynników i barier), został przez Autorkę udowodniony, co znalazło odzwierciedlenie w rozdziale czwartym i piątym. W tym miejscu warto zaznaczyć, że dla realizacji celu głównego postawiono cztery pytania badawcze, niemalże rozłożone na „czynniki pierwsze” w postaci dziewięciu pytań szczegółowych (tab. 10.1, s. 8). Autorka odnosi się do nich w podsumowaniu, opisując zebrane w pracy wyniki badań. To świadczy o jej dojrzałości naukowej. Szkoda, że pytania nie zostały umieszczone na tej samej stronie, co cel główny, a dopiero na s. 8.

Autorka założyła także cel poznawczy (s. 7) nazywając go utylitarnym tj. uporządkowanie i uzupełnienie istniejącej wiedzy w zakresie obszarów wiejskich regionu wynikającej z dotychczasowych koncepcji badań regionalnych przede wszystkim na miejskim charakterze województwa. Odnosząc się do tego celu, pierwszy jego człon jest jak najbardziej zasadny i w rzeczywistości Autorka go zrealizowała, jednakże druga fraza jest zupełnie niepotrzebna, a nawet niezrozumiała. Ponadto w formułowanym celu nie powinno stosować się powołań na literaturę (s. 7).

W pracy postawiono także cel aplikacyjny, którym jest dostarczenie zainteresowanym podmiotom (władzom regionalnym i lokalnym) dodatkowej, usystematyzowanej wiedzy o przedmiocie zarządzania, również z uwzględnieniem perspektyw jego rozwoju, a także ocena dokumentów strategicznych przygotowywanych przez gminy pod kątem ich możliwej skuteczności. Ten cel wymagał dobrego rozeznania w dokumentach samorządowych. Wyniki zaprezentowane w pracy niestety prowadzą do smutnych wniosków. Strategie zamiast pełnić rolę łącznika między diagnozą stanu, a działaniami praktycznymi sprowadzają się często do ogólnych sformułowań niezgodnych z potencjałami gmin.

Rozprawa posiada także cel metodyczny, jednakże jest on dyskusyjny, ponieważ trudno się zgodzić z twierdzeniem, że cel metodyczny (część b, s. 8) może polegać na refleksji na temat zastosowania w badaniu niewartościującej definicji rozwoju i można zadać pytanie, czy refleksja może być metodą? Pozostawiam to jako pytanie retoryczne. Dyskusyjne jest także pojęcie niewartościującej definicji rozwoju.

Rozprawa jasno wskazuje natomiast zakres przestrzenny, którym są obszary wiejskie w całym województwie śląskim i czasowy. Praca ma wymiar statyczny, co wynika z faktu analizy dokumentów strategicznych, które były podstawowym materiałem źródłowym przy określaniu min. kierunków rozwoju gmin. Kontekst rozwojowy, w tym tło obszarów wiejskich opisano na podstawie opracowań wtórnych oraz danych z Bandu Danych Lokalnych w różnych ujęciach czasowych.

Weryfikacja założeń badawczych znajduje odzwierciedlenie w kolejnych rozdziałach rozprawy, które mają swoje uzasadnienie w postawionych celach badawczych. Zatem rozdział pierwszy przedstawia omówione już założenia badawcze oraz pojęcie wsi w literaturze przedmiotu, drugi pojęcie rozwoju społeczno-gospodarczego w szerokim kontekście koncepcji teoretycznych. Rozdział trzeci naświetla funkcjonowanie obszarów wiejskich w województwie

śląskim, w tym także na tle kraju. Najobszerniejszy fragment pracy to rozdział czwarty (44 strony). Dotyczy on przestrzennych różnicowań uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich w regionie, w podziale na czynniki i bariery rozwoju. Kolejne rozdziały dotyczą – piąty – kierunków rozwojowych obszarów wiejskich województwa śląskiego i szósty ich perspektyw rozwoju. Ostatni rozdział zawiera podsumowanie oraz wnioski, które nawiązują do głównego celu pracy i pytań badawczych oraz do poznawczego, aplikacyjnego i metodycznego.

Istotnym osiągnięciem mgr Małgorzaty Surmacz-Wybrańczyk w warstwie teoretyczno-metodologicznej jest zastosowanie różnych koncepcji rozwoju społeczno-gospodarczego, zwłaszcza rozwoju zrównoważonego, wielofunkcyjnego, lokalnego oraz rezyliencji obszarów wiejskich. Także schemat postępowania badawczego zastosowany przez Autorkę jest dużym wyzwaniem, wpisującym się w konceptualizację metod jakościowych.

Aspekt metodyczny

Metody pracy i najważniejsze źródła, Autorka opisuje w podrozdziale 1.3. (s. 12), w którym przytacza metodę badania dokumentów na s. 12-13 oraz źródła danych wtórnych, zastosowane wskaźniki na s. 36-37. Problem ten ponownie rozpatruje na s. 42-45 wskazując kryteria wyboru dokumentów strategicznych i ich wybrane elementy. Jest to niezwykle istotne bowiem w pracy przeanalizowano aż 109 opracowań strategicznych gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, a dokładnie ich wybrane części tj. wizje/misje, cele główne/strategiczne oraz analizę SWOT. Pochodzą one z różnych lat (od 2000 do 2016). Wykaz dokumentów znajduje się na końcu pracy (s. 189-191). Podjęcie się tego zadania było niezwykle trudne wobec niejednokrotnego braku porównywalności dokumentów. Wyniki badań, pozwalają na stwierdzenie, że Autorka wykazała się dużym obiektywizmem i krytycyzmem przy ocenie dokumentów strategicznych.

Mankamentem opisywanej metodyki w zakresie analizy dokumentów strategicznych jest prezentacja jej wątków w różnych fragmentach pracy (s. 12-13, 36-37, 42-45), co stwarza wrażenie chaosu informacyjnego. Ponadto zastosowane wskaźniki (tab. 2.3, s. 36), które Autorka wykorzystuje w rozprawie są za słabo wyartykułowane i również zbyt późno opisane. Podobnie w przypadku czterech gmin: Suszec, Niegowa, Wielowieś i Rajcza opisywanych jako studium przypadków, ich kryteria wyboru powinny być opisane w metodach pracy (tj. podrozdział 1.3). Mimo, iż Autorka uzasadnia wybrane cechy kierując się logiką badawczą, to jednak w tym miejscu brakuje chociażby krótkiej charakterystyki ogólnej wybranych gmin, która jest niezbędna do wyrobienia poglądu, czy zapisane w strategiach czynniki i potencjały rozwoju zostały określone prawidłowo.

Zatem podsumowując aspekt metodyczny pracy, stwierdza się, że chociaż Autorka wykazała się dużą pomysłowością w realizacji metodologicznej, to sama metodyka pracy, została opisana wielowątkowo i w różnych częściach pracy, co utrudnia syntetyczny sposób jej postrzegania. W przypadku publikacji należałoby zebrać te wszystkie wątki metodyczne, uporządkować chronologicznie i opisać w jednym miejscu, uwzględniając kryteria wyboru i etapy badania.

Mimo przedstawionych mankamentów, stwierdza się, że zestaw użytych metod, w tym zbierania i prezentacji danych, ich przetwarzania jest w pełni wystarczający. Część empiryczna została zobrazowana wizualizacją kartograficzną w postaci map i wykresów. Są one czytelne i wykonane zgodnie z zasadami stosowanymi w naukach geograficznych.

Wszystkie tabele i ryciny posiadają źródła i podpisy, chociaż należy zaznaczyć, że większość tytułów map i tabel jest zbyt długa i zawiera za dużo treści.

Warto zwrócić także uwagę na techniczną stronę pracy, która jest bardzo estetyczna, aczkolwiek niektóre fragmenty wymagają uczytelnienia stylistycznego z uwagi na zbyt długie, nawet 7-linijkowe zdania. Z kolei opracowanie bibliograficzne jest poprawne i z reguły nie budzi zastrzeżeń, z wyjątkiem kilku pozycji brakujących w końcowym zestawieniu (s. 12, 13, 21, 24, 55, 65, 89).

Aspekt empiryczno-poznawczy

Istotnym osiągnięciem doktorantki jest ujęcie holistyczne obszarów wiejskich w województwie śląskim. Problem jest oparty na głębokiej analizie literatury przedmiotu, jak i wnikliwej analizie empirycznej. W rozdziale pierwszym zaprezentowano pojęcie wsi w literaturze przedmiotu (s.10, rozdz. 1.2), co wbrew pozorom w dobie transformacji nie jest aż tak jednoznaczne. Autorka jest tego świadoma przytaczając min. pojęcie kontinuum miejsko-wiejskiego. W tabeli 1.2 zabrakło pozycji M. Chilczuka z 1963 zaliczanego do klasyki przedmiotu problematyki wiejskiej, co w kontekście ewentualnego przyszłego publikowania pracy winno być uzupełnione.

W rozprawie odwołano się do wielu teorii, w tym do koncepcji zrównoważonego rozwoju wielokrotnie przywoływanego w różnych fragmentach pracy. Powołano się także na teorię wielofunkcyjnych obszarów wiejskich. Autorka stwierdza, że kierunki rozwoju deklarowane w dokumentach strategicznych gmin wiejskich świadczą o ich otwartości na poszukiwania nowych funkcji z jednej strony, z drugiej o słabej świadomości własnych potencjałów rozwojowych. Przeświadczenie gmin wiejskich województwa śląskiego, iż rozwój powinien zmierzać w kierunku turystyki i mieszkalnictwa, a w dalszej kolejności na kierunku infrastrukturalnym i przedsiębiorczości, świadczy o niskim poziomie kapitału ludzkiego zarządzających gminami wiejskimi lub nieświadomości powagi dokumentów albo też o administrowaniu obszarami, a nie właściwym ich zarządzaniu. Inną barierą wielofunkcyjnego rozwoju jest „polityczna” funkcja dokumentu strategicznego, jak wskazuje Autorka oraz niedostosowanie deklarowanych kierunków struktury funkcjonalnej do możliwości poszczególnych gmin (s. 169). Wnioski w pracy świadczą również o dużej wadze, którą przywiązuje się w dokumentach strategicznych do roli mieszkańców, łączących ich więzi, kultury, aktywności i myślenia o mieszkańcach wsi jako o faktycznych twórcach i determinancie rozwoju zgodnie z koncepcją rozwoju lokalnego, kierowaną przez społeczność.

W tym miejscu pojawia się pytanie do Autorki pracy: na ile wskazane kierunki rozwoju zawarte w strategiach są realne i zgodne z faktycznymi potencjałami gmin wiejskich?

Osiągnięciem poznawczym Autorki jest częściowa identyfikacja uwarunkowań – czynników i barier rozwoju obszarów wiejskich w województwie śląskim (rozdział 4). To zagadnienie jest trudne do realizacji z uwagi na wieloaspektowość rozwoju i dużą różnorodność obszarów wiejskich w województwie śląskim. Na podstawie analizy dokumentów strategicznych mgr Małgorzata Surmacz-Wybrańczyk wysuwa wniosek o kierunkach rozwoju gmin wiejskich skierowanego na jakość i poziom życia mieszkańców, dość mocno przecenianą turystykę oraz mieszkalnictwo, które z kolei wiąże się z ryzykiem rozlewania się miast (rozdział 5). W rezultacie takie podejście może mieć negatywny wpływ na obszary wiejskie powodując wzrost cen ziemi, konflikty społeczne i jak pisze Autorka

powodować zmiany obniżające ich walory krajobrazowe oraz wiele negatywnych zjawisk przestrzennych.

W rozprawie znajduje się także odniesienie do perspektyw rozwoju gmin wiejskich (rozdział 6). Autorka powołując się na własne wyniki badań oraz literaturę przedmiotu wykazuje umiarkowany optymizm w związku z pozytywnymi trendami gospodarczymi i przedsiębiorczością mieszkańców. Jednakże zdaniem recenzentki, wyniki badań ukazują dosyć ponury obraz obszarów wiejskich na przyszłość. Z analizy dokumentów wynika, że gminy wiejskie są raczej administrowane, niż zarządzane. Można się zgodzić z twierdzeniem Autorki, że jakość lokalnego zarządzania może być wskaźnikiem rezylencji danego obszaru czyli zdolności do twórczej odpowiedzi na wyzwania przyszłości. Jednak trudno być optymistą, jeśli strategię rozwoju są podobne w różnych gminach, wskazują te same potencjały, nie zawsze zgodne z rzeczywistością, a w wielu przypadkach rady gmin charakteryzują się słabym wykształceniem. Ponadto zapisy o wielofunkcyjnym rozwoju wydają się być „zabiegiem” praktycznym stosowanym przez gminy w celu pozyskiwania funduszy z różnych źródeł.

Zaprezentowany materiał dowodzi, iż Doktorantka podjęła się rozwiązania trudnego problemu badawczego, który jest wieloaspektowy i o złożonym podłożu teoretyczno-koncepcyjnym. Wyniki świadczą, że potrafi przeanalizować i porównać materiał źródłowy, dokonać stosownych zestawień danych i je zinterpretować. Co więcej posiada umiejętność odniesienia wyników badań do koncepcji teoretycznych. A zatem wydaje się, że opanowała ona warsztat charakterystyczny dla poziomu dysertacji doktorskiej.

Aspekt aplikacyjny pracy

Rozprawa doktorska mgr Małgorzaty Surmacz-Wybraniec posiada wymiar aplikacyjny. Zawarte w niej analizy i rezultaty badawcze ukazują wiele niedoskonałości w dokumentach strategicznych gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. Autorka poprzez analizę fragmentów strategii pokazała nie tylko ich niedoskonałości, ale i ich powszechność. Czasami można odnieść wrażenie, że wszystkie gminy posiadają podobną potencjały i powinny rozwijać się w tym samym kierunku, niezależnie od ich wielkości, położenia i indywidualnych uwarunkowań i w dodatku najlepiej aby rozwój zmierzał w kierunku turystyki i mieszkalnictwa, co jest oczywiście niedorzecznością. Autorka zatem ukazując wyniki badań w prezentowanej dysertacji wskazuje na słabości i ułomności systemowe na poziomie lokalnego planowania przestrzennego gmin wiejskich województwa śląskiego. Wyniki pracy mogą być wykorzystane w polityce regionalnej. Autorka stwierdza, iż nieuwzględnienie odmienności warunków rozwojowych obszarów wiejskich może powodować małą efektywność zarządzania, a niedostateczne określenie potencjału wewnętrznego uniemożliwia prawidłowy rozwój gminy, w tym ogranicza korzyści wynikające z planowania strategicznego. To ma ogromne konsekwencje przestrzenne, w tym inwestycyjne oraz stwarza koszty dla samych gmin poprzez niewłaściwe sterowanie rozwojem społeczno-gospodarczym.

Autorka proponuje podniesienie świadomości władz lokalnych i podjęcie wyzwania otwartego, zindywidualizowanego podejścia do rozwoju lokalnego również w zakresie zrównoważonego rozwoju. Proponuje także wsparcie merytoryczne w zakresie kształtowania świadomości władz lokalnych w celu zwiększenia odpowiedzialności za kierunki rozwoju, a tym samym jakość życia mieszkańców i rozwój gmin wiejskich.

Wymiarem aplikacyjnym pracy może być wykorzystanie wyników w dokumencie strategicznym na wyższym poziomie hierarchicznym - przy określaniu strategii kierunku rozwoju gmin wiejskich w obszarze metropolitalnym nowej struktury funkcjonalno-przestrzennej w regionie tj. Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii.

W aspekcie teoretyczno-metodologicznym, metodycznym i empiryczno-poznawczym, niektóre kwestie mogą być dyskusyjne i wprawiają w polemikę naukową. I tak:

- 1) Choć można się zgodzić ze stwierdzeniem Autorki, iż problematyka obszarów wiejskich w województwie śląskim jest słabo zbadana, to można było wykorzystać więcej opracowań np. dr E. Dusia znawcy tego tematu, jak i prof. K. Heffnera.
- 2) W podrozdziale 2.3.2 „Uwarunkowania i kierunki rozwoju oraz metoda ich badania” Autorka opisuje min. podziały czynników i barier (s. 36). Dyskusyjne jest powoływanie się na megatrendy, globalne procesy i wyzwania, które nie wykazują powiązań z przedmiotem badań opisywanym w rozprawie.
- 3) Podobnie podrozdział 3.2 „Najważniejsze wyzwania rozwojowe obszarów wiejskich” (w domyśle w województwie śląskim, s. 56). W zasadzie opisuje on trendy, a raczej problemy, które nie zawsze mają bezpośrednie powiązania z obszarem badań, np. wyjście Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej (Brexit) i kryzys migracyjny, jakie mają bezpośrednie powiązanie z obszarami wiejskimi województwa śląskiego, podobnie przytaczana destabilizacja polityczna w Europie i na świecie?
- 4) Dyskusyjny jest także podrozdział 6.2 „Przykładowe scenariusze rozwoju obszarów wiejskich województwa śląskiego”. Scenariusze miałyby swoje uzasadnienie w przypadku, gdyby odniesiono je do konkretnych gmin. Ponadto ich nazwy są niekonsekwentne: życzeniowy, wyzwań demograficznych i rewolucji energetycznej. O ile drugi i trzeci można odnieść do określonej tematyki, to pierwszy nic nie wnosi, a w zasadzie wszystkie trzy scenariusze są hipotetycznymi, nie wiadomo czy znajdują one odzwierciedlenie w rzeczywistości.
- 5) W rozprawie, Strategia rozwoju obszarów wiejskich województwa śląskiego do roku 2030 (dokument jest też różnie zapisany, zarówno z dużej, jak i małej litery, s.84) jest nazywana dokumentem politycznym. Jak Pani ocenia ten dokument (w zakresie zgodności proponowanych funkcji: rolniczych, turystycznych, mieszkaniowych i produkcyjnych, s. 118), porównując go z zapisami w dokumentach strategicznych poszczególnych gmin?

Do kwestii dyskusyjnych można także zaliczyć, mankamenty techniczno-stylistyczne.

W przyszłości należy zastosować większy reżim stylistyczny, unikać długich wielolinijkowych zdań oraz tzw. stylu „projektowego”. Proponuje się, aby unikać, a nawet zrezygnować z takich określeń, jak: - operacjonalizacja, - wyznaczenie operacyjnej definicji (s. 10; można zadać pytanie jaka to jest definicja nieoperacyjna i czym się różni jedna, od drugiej), - operacjonalizacja rozwoju (s. 31), - operacjonalizacja koncepcji (s.31), - „tło ideologiczne” (s. 14), - refleksje na temat, - osadzenie refleksji (s. 23), - sprowadza refleksje o rozwoju (. 25), - estetyzacja (s. 30), - powodować nadmierną fiksację (s. 33), - „wszystkoizm” (s. 40), - klucz kategoryzacyjny (to w istocie kryteria potencjałów rozwojowych (tab. 4.1, s.75), - istotność

perspektyw „braku” (s.116). Takie pojęcia i frazy są stosowane w dokumentach samorządowych i projektowych, ale nie naukowych. Można je określić jako „nowomowa”. W przedmiotowej rozprawie te niedoskonałości traktuje się jako „grzech młodości naukowej, z której z wiekiem się wyrasta”. W przyszłości należy przykładać do tej kwestii większą wagę.

Gdyby praca w całości lub we fragmentach została w przyszłości opublikowana, proponuje się usunięcie ze spisu treści takich słów, jak: operacjonalizacja, kontekst, charakterystyka, specyfika i dyskusja.

Wniosek końcowy

Analiza pracy doktorskiej mgr Małgorzaty Surmacz-Wybrańczyk pozwala stwierdzić, że zostały w niej spełnione warunki zgodne z zapisami Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Stanowi ona oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Praca wnosi nowe treści poznawcze w problematykę obszarów wiejskich w zakresie postrzegania ich przestrzennych uwarunkowań rozwoju, a także zarządzania przez władze lokalne na podstawie dokumentów strategicznych. Autorka udowodniła, że posiada wiedzę z zakresu podjętej problematyki. Tym samym wnosi istotny wkład do dyskusji o rozwoju obszarów wiejskich w Polsce i województwie śląskim. W pracy Autorka udowodniła umiejętność samodzielnego przeprowadzenia pracy naukowej, formułowania problemu badawczego i jego rozwiązania.

Uważam, że recenzowana praca doktorska mgr Małgorzaty Surmacz-Wybrańczyk spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim i wnoszę do Rady Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów postępowania przewodu doktorskiego.

Sosnowiec, 24.08.2018 r.

Dr hab. Elżbieta Zuzańska-Żyśko

